

*О.З. Силка
(м. Черкаси)*

**ТОВАРИСТВА БЛАГОУСТРОЮ В УКРАЇНІ
на початку ХХ ст. (на матеріалах Чернігівської губернії)**

У статті розглядається один із видів громадських об'єднань, які діяли в Україні на початку ХХ ст. — товариства благоустрою. У якості прикладу проаналізовано основні умови, в яких діяли товариства в Чернігівській губернії. Звернена увага на окремі результати їхньої діяльності. Наголошено на необхідності дослідження історії громадських організацій, які були і залишаються одним з основних елементів формування громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, громадська організація, товариство благоустрою, дачне селище, залізничне селище.

Наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. в Україні виникає новий вид добровільних громадських об'єднань — товариства благоустрою. За нашими підрахунками, спираючись на залишені цими товариствами статутно-звітні матеріали, в Україні до 20-х рр. ХХ ст. діяло понад 50 таких організацій. Вони були частиною розгалуженої мережі недержавних громадських об'єднань, а, отже, потребують дослідження своєї ролі у процесах формування громадянського суспільства і визначення свого місця у загальному спектрі статутних добровільних організацій. Звернення уваги на особливості їхнього функціонування є важливим ще з однієї причини — виявити індивідуальні мотиви участі (або факти прояву чи не прояву громадської самосвідомості) у роботі товариств.

Питання виникнення і діяльності товариств благоустрою в Україні та проблеми консолідації населення в рамках недержавних об'єднань на різних адміністративно-територіальних рівнях, зокрема, у залізничних селищах та дачних поселеннях, залишаються одними з малодосліджених в українській історіографії. Маємо побіжні згадки про їхнє існування у роботах Н. Левченко¹, Т. Коломієць², І. Сушко³ та інших істориків. В українській історіографії відсутнє дослідження, яке б розкривало власне поняття «товариство благоустрою», наводило динаміку їхнього виникнення в Україні, з'ясувало напрями і результати діяльності і т. д. Отже, актуальність теми зумовлена необхідністю об'єктивного вивчення проявів громадської самосвідомості, які мали місце на початку ХХ ст. в Україні на прикладі функціонування статутних громадських об'єднань — товариств благоустрою.

Метою статті є висвітлення основних характеристик у діяльності товариств благоустрою, які діяли на початку ХХ ст. у Чернігівській губернії.

Термін «товариство благоустрою» застосовується нами для позначення добровільних статутних об'єднань фізичних осіб, мета створення яких, у її

широкому розумінні, полягала у сприянні благоустрою відповідної території. Змістове навантаження поняття «благоустрій» кожне товариство визначало індивідуально, але, в цілому, до нього входили дії, які були спрямовані на розвиток початкової та середньої освіти, на покращення ситуації у комунальній сфері, у пожежно-санітарному стані тощо.

Законодавчі акти, які регулювали громадське життя в Україні на початку XX ст., вимагали обов'язкової реєстрації будь-якої організації в органах влади. До появи «Правил про товариства та союзи», установчі документи недержавних об'єднань підписував міністр внутрішніх справ, а вже з 1906 р. — губернатори, після реєстрації об'єднання у губернських присутствіях у справах про товариства. Основним нормативно-правовим документом, який регулював функціонування товариств благоустрою був їхній «Статут». На відміну від рекомендованих «Нормальних статутів» для сільськогосподарських чи благодійних товариств, нам не вдалося виявити такого зразка для товариств благоустрою. І безпосереднє знайомство із текстами «Статутів» засвідчило їхню змістову різницю. Спільними виявилися лише структурні частини документів — «Права та завдання товариства», «Склад товариства», «Засоби товариства», «Управління справами товариства», «Загальні збори» тощо і прописані положення, які були обов'язковими до виконання усіма статутними громадськими об'єднаннями, наприклад, щодо надання звітів про свою діяльність і процедури ліквідації товариства. Як правило, після 1906 р. до «Статутів» товариств, які вже функціонували, вносилися необхідні зміни, і їхній текст перезатверджувався.

Отже, Чернігівським губернським у справах про товариства присутствієм до 20-х рр. XX ст. була зареєстрована діяльність наступних товариств благоустрою:

- 7 лютого 1904 р. — села Передмостової Слобідки Остерського повіту⁴. Новий «Статут» був затверджений 14 лютого 1908 р.⁵;
- 12 вересня 1906 р. — дачного селища «Нова Дарниця» Микільсько-слобідської волості Остерського повіту⁶;
- 2 грудня 1909 р. — селища Олексіївське при залізничній станції Конотоп Московсько-Києво-Воронезької залізниці⁷;
- 23 травня 1915 р. — селища «Стара Дарниця» Микільсько-слобідської волості Остерського повіту⁸.

Офіційні або статутні назви цих товариств були різними, в залежності від основної мети об'єднань і містили вказівку на район розповсюдження їхньої діяльності: «Товариство благоустрою села Передмостової Слобідки», «Товариство сприяння благоустрою дачної місцевості Нова Дарниця» та «Товариство домовласників для благоустрою селища Олексіївське».

Сучасні російські дослідники, наприклад О. Морозов, пов'язують появу товариств благоустрою з процесами урбанізації приміських селищ та заміських дачних територій⁹. Не заперечуючи цієї тези, припускаємо, що основною і головною причиною виникнення товариств подібного виду в Україні були надзвичайно повільні, а фактично відсутні, темпи організації інфраструктури та культурної розбудови новостворених залізничних селищ та дачних територій. У зазначених поселеннях проживали люди, життя та професійна діяльність яких

безпосередньо була пов'язана з містом — робітники, службовці, інтелігенція, підприємці. Бажання жити в комфортних умовах спричинило необхідність самим узятися за облаштування своїх поселень, тобто проявити громадську самосвідомість.

До числа засновників товариств благоустрою входили люди різної соціальної приналежності: у Передмостовослобідському — колезький радник, ветеринар А. Свенч (голова правління), лікар Б. Слуцький (секретар), дворянин К. Кочаровський (скарбник), О. Сілін, титулярний радник К. Прожейко та міщанин М. Аристархов¹⁰; у Олексіївському — Ф. Черевко, О. Новіков, Б. Тараканов, В. Штепкин, М. Покідченко, Г. Волков, І. Кучура, Т. Марченко; у Стародарницькому — помічник присяжного повіреного І. Бабат, колезький радник Г. Фомін, селянин П. Долгополов, дворянин Ч. Яшевський, селянин Ф. Глухівський, козак А. Кондрашевський та колезький радник М. Котирло¹¹, у Новодарницькому — І. Бохон (голова правління), С. Пономаренко, К. Станкевич, З. Луданов, Я. Євтеєв, О. Шлигін, В. Сілін (секретар) та А. Грабенко¹². Нам не вдалося встановити титули (якщо такі були) та рід занять переважної більшості із зазначених членів-засновників товариств, їхні прізвища відсутні у переліку посадових осіб різного рівня Остерського та Конотопського повітів до 1915 р.

Метою товариств проголошувалися «розвиток, благоустрій та зручність селища». Благоустрій території, відповідно до «Статуту» товариства селища Олексіївське полягав у вирішенні наступних завдань: 1) відкриття навчальних закладів; 2) забезпечення охорони громадської й приватної власності; 3) побудова та організація функціонування церкви, базару, магазинів, ресторанів, купалень, лісових складів та промислових підприємств; 4) освітлення вулиць та маєтків; 5) покращення стану шляхів сполучення; 6) будівництво маєтків у відповідності до протипожежних заходів; 7) організація дій, які сприяли б покращенню економічного, санітарного та протипожежного стану в селищі; 8) клопотання про дозволи на організацію публічних читань, концертів, спектаклів та збору коштів з благодійною метою. Як бачимо, у «Статуті» був заявлений достатньо широкий спектр завдань, виконання яких в інших місцевостях могли покласти на себе кілька товариств — просвітницьке, благодійне, пожежне тощо.

Завдання, які брало на себе Новодарницьке товариство, були такими: 1) приведення у належний вигляд вулиць та пішохідних доріг, у т. ч. організація їхнього освітлення; 2) покращення санітарного та протипожежного стану місцевості; 3) розпланування та засадження бульварів і скверів; 4) організація парків для прогулянок і спеціальних ставків для проведення водних процедур. Члени-засновники Товариства селища «Стара Дарниця» планували: 1) будувати церкви, відкривати навчальні заклади, дитячі садки, бібліотеки з наданням каталогів книг, благодійні установи та клуби; 2) організувати базари, парки, театри, купальні, лікувальні заклади; 3) покращувати стан доріг, вулиць, тротуарів (освітлення та вимощування) тощо.

На нашу думку, напрями і кількість поставлених завдань у діяльності товариств безпосередньо залежали від того факту, чи існували на території селища

інші громадські об'єднання. Наприклад, у дачному селищі Нова Дарниця та залізничному селищі Стара Дарниця нами не зафіксована діяльність інших організацій громадян, у селищі Олексіївське, окрім Товариства домовласників, функціонувало лише товариство фінансово-комерційного спрямування — Товариство споживачів¹³, що, в свою чергу, спонукало ставити перед об'єднаннями питання про виконання надзвичайно широкого спектру дій. Натомість у селі Передмостовій Слобідці функціонувало аж 5 об'єднань: Комітет з будівництва храму (з 21.10.1905 р.; перезатверджений «Статут» 23 березня 1907 р.)¹⁴, Добровільна пожежна дружина (з 30.09.1906 р.)¹⁵, Ощадно-позичкове товариство (станом на 1908 р.)¹⁶, Благодійне товариство (станом на 1910 р.)¹⁷ та Товариство допомоги бідним євреям Передмостової та Микільської слобідок (з 1914 р.)¹⁸. Цей факт дозволив Комітету Товариства благоустрою відійти від питань, які були пов'язані з питаннями релігії, благодійності та пожежного стану і зосередити свою увагу на інших питаннях.

«Статути» надавали право набувати членство у товариствах благоустрою особам без різниці у статі, національності та віросповіданні, але таким, які володіли на правах власності нерухомим майном чи оренди не менше ніж календарний рік або постійно проживали в районі діяльності організації, а також ті, чий комерційні інтереси були безпосередньо пов'язані з районом залізничного чи дачного селища. Тут же зазначимо, що у «Статуті» товариства «Нової Дарниці» було наголошено, що «особи жіночої статі не можуть бути обрані на посади у Товаристві і, зокрема, на посаду голови загальних зборів»¹⁹.

Категорії членства встановлювались наступні: почесні члени («особи, які надали товариству будь-які послуги, у т. ч. і грошові пожертви») і були позбавлені права щорічних внесків); пожиттєві члени («особи, які одноразово заплатили не менше ніж 100 руб. членських внесків»); дійсні члени у т. ч. і члени-засновники, які сплачували щорічні членські внески (їхній розмір коливався від 50 коп. до 5 руб.); члени-змагальники (особи, які не володіли власністю у селищі, але мали у ньому фінансові чи особисті інтереси; така категорія була запроваджена лише у Стародарницькому товаристві).

Засобами товариств проголошувалися надходження від сплати членських внесків, добровільні фінансові пожертви, плата за спектаклі, публічні читання та концерти, відсотки з банківських вкладів товариств, а також субсидій від земств та уряду. У § 19 «Статуту» Стародарницького товариства містилися положення, які серед фінансових засобів товариства виділяли наступне: «Кожен член товариства, який володіє на правах будівництва нерухомим майном, вносить щорічно одночасно з платою громаді селян с. Микільська Слобідка за надане йому право будівництва 5% від встановленої суми до каси товариства»²⁰. Справа в тому, що район, на який розповсюджувалася діяльність Товариства «Старої Дарниці», визначався «по лівий бік станції «Дарниця» Московсько-Києво-Воронезької залізниці (у напрямку від Києва) та Микільської Слобідки Остерського повіту Чернігівської губернії, з усіма вже заселеними та новими місцями». Зазначені цільові кошти використовувалися товариством на проведення освітлення та облаштування тротуарів у селищі Стара Дарниця.

Товариства благоустрою управлялися Загальними зборами членів (черговими та позачерговими), які обирали виконавчий орган — Комітет або Правління товариства у складі голови, секретаря, скарбника, 2-х членів та 2-х кандидатів у члени комітету або голови, заступника голови та 9 членів. Засідання комітету повинні були проводити у весняно-літній період не менше як два рази на місяць, а в осінньо-зимовий — щомісяця. Регулюванням фінансових питань займалася Ревізійна комісія.

Звітність про свою діяльність у вигляді щорічних звітів товариства зобов'язані були подавати Чернігівському губернатору у двох екземплярах, з погодження їхнього тексту на загальних зборах членів об'єднання. Як правило, канцелярія губернатора, після позитивного відгуку місцевої поліції про діяльність товариства, приймала такі звіти без перевірки змісту документів. Принаймні, нам невідомі факти подібних звірок. Статутно-звітні матеріали товариств благоустрою Чернігівської губернії є основними, а в деяких випадках, єдиними джерелами, на підставі яких відбувається вивчення діяльності об'єднань, що, в свою чергу, не дозволяє у повній мірі сформуванню повне й об'єктивне знання про їхнє функціонування.

Для створення загального враження про напрями діяльності товариств благоустрою Чернігівської губернії наведемо кілька відомих нам прикладів.

Товариство домовласників селища Олексіївське з початку свого виникнення зосередило увагу на організації шкільного навчання, зокрема, однією з їхніх ініціатив було відкриття у селищі 3-х комплектної початкової школи. Необхідність побудови школи члени товариства пояснювали великою кількістю дітей шкільного віку у селищі, які були позбавлені можливості отримати початкову освіту. Таке клопотання було підтримане Конотопськими земськими зборами, і від них товариство у 1909 р. отримало дозвіл на будівництво приміщення для навчальної установи. Ініціювавши справу організації шкільного навчання, товариство зробило усе можливе для її реалізації. Зокрема, був викуплений маєток розміром 600 кв. сажнів «з кам'яним двоповерховим будинком та іншими будівлями» за 2500 руб. у козака с. Підлипне Ф. Черевка і переданий у розпорядження Конотопської земської управи²¹; спрямоване на адресу міністерства освіти клопотання про надання позички (з виплатою відсотків) у розмірі 10 000 руб. для будівництва шкільного приміщення та квартир для учителів під гарантії Конотопського земства²².

На початку 1911 р. на фінансовий рахунок Конотопського повітового земства надійшли державні кошти для відкриття кількох початкових шкіл у повіті. Заплановані будівництва, як не дивно, не знайшли підтримки серед сільських громад. Так, у с. Карабутове «турбувалися про асигнування коштів на будівництво церкви, і лише після її будівництва могли розглядати питання про школу», у с. Попівці необхідні кошти на будівництво планували узяти із відсотків по внеску у волосній ошадно-позичковій касі, що було порушенням діючого законодавства, а на х. Бондаревому громада виділила під забудову «достатньо глибокий яр, який навесні, влітку та восени заливається водою». Натомість громада селища Олексіївського разом із місцевим Товариством

благоустрою сповна скористалися з такої ситуації, спрямувавши ще одне прохання про погодження їхніх шкільних ініціатив. Потрібно відмітити, що Конотопська земська управа, вітаючи починання олексіївців, схвалила їхнє бажання щодо організації початкової школи: «Управа визнає, що клопотання жителів селища Олексіївського потрібно підтримати, оскільки сама громада визнає потребу у народній освіті та асигнує на цю справу значні фінансові кошти»²³. І на черговому засіданні Конотопських повітових земських зборів від 15 травня 1911 р. було прийняте рішення про перепрофілювання виділених державою коштів на селище Олексіївське, але при цьому, на пропозицію гласного І. Занкевича зазначили наступне: «ліквідацію можливого збільшення кошторису у сумі 500 руб. покласти на рахунок Товариства благоустрою»²⁴.

Спільні зусилля Товариства благоустрою та Благодійного товариства Передмостової Слобідки щодо профілактики захворювань холери у 1910 р. успішно завершилися відкриттям кількох дешевих чайних, у яких безкоштовно наливали окріп. Відсутність у селі громадських колодязів із питною водою змусила товариство організувати збір коштів на підтримку постанови Остерської повітової санітарно-виконавчої комісії про відкриття таких. Представниками від комісії у Слобідці були обрані А. Свенч (голова Товариства благоустрою), К. Бротман та М. Генін. Вони утворювали Комітет «з правом запрошувати на свої засідання, на свій розсуд місцевих мешканців, які мали змогу сприяти роботі Комітету»²⁵. Таким чином, реалізовувалася ідея залучення місцевих сил та засобів для покращення санітарно-епідеміологічного стану на селі.

Восени 1910 р. було побудовано два абіссінські колодязі: «один інженером фон Вангелем поблизу аптеки Кочаровського» (нагадаємо, що К. Кочаровський був скарбником Товариства благоустрою), «другий — місцевим техніком Поляковим поблизу церкви» (нагадаємо, що місцевим священником був о. П. Лесунов — голова Благодійного товариства). У «земском сборнике Черниговской губернии» з цього приводу зазначено, що «ці два колодязі були побудовані на кошти, які були зібрані, головним чином, благодійним шляхом»²⁶. Тобто, можемо зробити попередні висновки, що члени Товариства благоустрою та Благодійного товариства брали активну участь у цьому проекті, і при цьому не без користі для себе. Згодом на кошти Чернігівського губернського земства були побудовані ще два колодязі подібного типу.

Турбувалося Товариство благоустрою і про належну організацію сполучення між Слобідкою та найближчими населеними пунктами. Наприклад, у вересні 1913 р., ще до завершення робіт з прокладання колії та запуску трамвайного сполучення Київ–Слобідка–Дарниця–Бровари, товариство «клопотало, щоб у зимовий період експортувалися лише закриті трамвайні вагони, щоб чергові вагони їздили до 1 години ночі, оскільки зупинка руху о 23 годині становить для населення великі незручності»²⁷. Зазначимо, що трамвайна лінія була відкрита 20 жовтня 1913 р.

Як ми зазначали вище, факт не лише наявності, але й активної діяльності у селі Передмостової Слобідки інших громадських об'єднань, надали змогу Комітету Товариства благоустрою вирішувати проблеми більш «вищого» порядку,

наприклад, питання, які були пов'язані зі зміною статусу самого села. Справа в тому, що номінально, відповідно до адміністративно-територіального поділу, сусідні Передмостова та Микільська Слобідки були селами, а фактично, зважаючи на кількість і соціальний склад населення, джерела їхнього існування, факт відсутності проведення сільськогосподарських робіт і т. д., вони такому визначенню не відповідали.

Відомо, що у 1912 р. Товариство благоустрою Передмостової Слобідки ініціювало кампанію, яку умовно можна визначити як перетворення Слобідок у місто Олексіївськ. Ініціативна група проводила широку роз'яснювальну роботу серед населення, мотивуючи таке прагнення фактичним станом речей: населення Микільської Слобідки становило понад 2 тис. чоловік, а Передмостової Слобідки — 4 тис. чоловік; переважна їхня кількість постійно або сезонно працювала у м. Києві, і на додачу, жодних сільськогосподарських робіт на території Слобідок не відбувалося. За підтримки громади, Товариству благоустрою вдалося зібрати усі визначені законодавством документи і спрямувати їх на розгляд Київського генерал-губернатора та Київської міської думи. На словах від генерал-губернатора було отримане попереднє погодження такого проекту. Справа залишалася за міністром внутрішніх справ. На початку 1913 р. з метою прискорення розгляду питання, були обрані представники від Слобідок, які і вирушили до Петербурга. Впевненості їм надавала та обставина, що міністр внутрішніх справ М. Маклаков, до цього перебуваючи на посаді губернатора Чернігівської губернії, теж не бачив перепон для позитивного вирішення питання²⁸.

Нам вбачається ще одна причина, яка стимулювала Товариство благоустрою до лобювання подібного рішення. Територіально Слобідки знаходилися поблизу Києва, на лівому боці Дніпра, і фактично виконували роль певного перевалочного пункту: «Передмостова Слобідка розташована по обидва боки шосе, яке веде із Києва до Чернігова, між ланцюговим мостом, який перекинутий через Русанівську протоку Дніпра, і з усіх сторін оточена водою»²⁹. Через неї щоденно проходила велика кількість людей до Києва й у зворотному напрямку від нього. Статус села і сприятливі умови для проведення економічної діяльності стимулювали приріст у Передмостовій Слобідці єврейського населення. Станом на 1897 р., м-ко Остер, м-ко Бровари та села Микільська й Передмостова Слобідки мали найвищу концентрацію євреїв у повіті. Зокрема, серед 2247 чоловік Микільської Слобідки 721 складали євреї (32%), і, відповідно, серед 3437 мешканців Передмостової Слобідки 1306 були євреями (38%)³⁰. Вони займалися торгівлею, відкривали корчми, а більш заможні ставали власниками нерухомості, яку здавали в оренду. Можливе перетворення Слобідок на місто і підпорядкування його Києву позбавило б більшість євреїв можливості проживати та мати власність у ньому. Цю обставину представники Товариства благоустрою у своєму клопотанні представляли як позитивну. Подальше дослідження теми, сподіваємось, надасть відповідь на питання безперечно складних взаємостосунків між представниками слобідських та єврейських громад.

Зусилля Передмостового товариства благоустрою у питанні приєднання Слобідок в адміністративному відношенні до Києва позитивно вирішене не було. Лише у 20-х рр. XX ст., зважаючи на об'єктивні чинники та зміни у адміністративно-територіальному устрої, Микільська й Передмостова Слобідки увійшли до складу Києва як його райони.

Отже, на початку XX ст. у Чернігівській губернії нами зафіксована діяльність чотирьох товариств благоустрою — громадських організацій, які були створені на принципах добровільності та неприбутковості. Три з них — Стародарницьке, Новодарницьке та Передмостовослобідське діяли на територіях, які сьогодні входять до м. Київ. А Товариство благоустрою залізничного селища Олексіївське функціонувало фактично в територіальних межах м. Конотоп. Причинами виникнення цих товариств слід визнати тенденції урбанізації та активну громадську позицію певної частини мешканців зазначених дачних або залізничних селищ. Разом з тим не потрібно відкидати і значення індивідуальних мотивів (корисних чи альтруїстичних) у діяльності товариств благоустрою. Переконані, що напрями та масштаби робіт у товариствах безпосередньо залежали від соціально-економічного розвитку селища чи села, а результати діяльності — від усвідомлення активом товариств відомої тези «Якщо не ми, то хто?».

Перспективним вбачається вивчення особливостей функціонування товариств благоустрою в межах дачних та залізничних селищ, з метою встановлення їхніх спільних і специфічних елементів. Впевнені, що розширенню інформаційного поля про товариства благоустрою сприятиме і вивчення процесів взаємодії між ними та іншими громадськими об'єднаннями зазначеного періоду. На даний момент нами ще не віднайдений повний комплект звітних матеріалів товариств благоустрою Чернігівської губернії, що, в свою чергу, залишає місце для нових наукових здобутків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

¹ *Леценко Н.* Проблематика громадсько-педагогічного пошуку в галузі дошкільного виховання України (кінець XIX — початку XX ст.) // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. Філософія. Педагогіка. Психологія. — К., 2011. — Вип. 18. — С. 99–102.

² *Коломієць Т.* Харківське товариство поширення в народі грамотності: 1869–1920 рр. — Х., 1998. — 190 с.

³ *Сушко І.* Товариство благоустрою Святошина. Маловідома сторінка київської традиції самоврядування // Віче. — 2002. — № 3 (120). — С. 78–80.

⁴ Устав Общества содействия благоустройству поселка Предмостной Слободки Остерского уезда Черниговской губернии: [утв. 7 лютого 1904 р.] — К., 1904. — 12 с.; Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 1439, оп. 1, спр. 1481, арк. 9 зв.

⁵ ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 909, арк. 8.

- ⁶ Устав Общества содействия благоустройству дачной местности «Новая Дарница» Черниговской губернии, Остерского уезда. — К., 1907. — 12 с.
- ⁷ Устав Общества домовладельцев для благоустройства Алексеевского Поселка Черниговской губ., Конотопского уезда. — К., 1910. — 23 с.; ЦДАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 1481, арк. 5 зв.
- ⁸ Устав Общества благоустройства поселка «Старая Дарница», Остерского уезда, Черниговской губернии. — К., 1915. — 22 с.
- ⁹ Морозов А.Ю. «Общества благоустройства» в Московской губернии: организация и деятельность: автореф. дисс. ... канд. ист. наук. — М., 2007. — 29 с.
- ¹⁰ Календарь Черниговской губернии на 1910 год. — Чернигов, 1910. — С. 216; Календарь Черниговской губернии на 1912 р. — Чернигов, 1911. — С. 236; ЦДАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 1481, арк. 9 зв.
- ¹¹ Устав Общества благоустройства поселка «Старая Дарница», Остерского уезда, Черниговской губернии. — С. 21–22.
- ¹² ЦДАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 1481, арк. 9.
- ¹³ Календарь Черниговской губернии на 1910 год. — С. 134.
- ¹⁴ ЦДАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 1481, арк. 15; Устав Комитета по постройке храма в деревне Предместной Слободке, Остерского уезда, Черниговской губернии. — К., 1907. — 16 с.; Доклад Губернской земской управы Черниговскому губернскому земскому собранию. По ходатайству Комитета по постройке храма в Предместно-Никольской слободке Остерского уезда о присоединении к церковной усадьбе под погост площади резерва шоссе. — Чернигов, 1908. — 2 с.
- ¹⁵ Устав Предместно-Никольского Добровольного Пожарного Общества Остерского уезда. — К., 1906. — 26 с.
- ¹⁶ ЦДАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 909, арк. 86.
- ¹⁷ Календарь Черниговской губернии на 1910 год. — С. 219.
- ¹⁸ Устав Общества пособия бедным евреям Предместной и Никольской слободок, Остерского уезда, Черниговской губернии. — К., 1914. — 8 с.
- ¹⁹ Устав Общества содействия благоустройству дачной местности «Новая Дарница» Черниговской губернии, Остерского уезда. — С. 5.
- ²⁰ Устав Общества благоустройства поселка «Старая Дарница», Остерского уезда, Черниговской губернии. — С. 10.
- ²¹ Журналы заседаний Конотопского уездного земского собрания за 1911 г. — Конотоп, 1912. — С. 124–125.
- ²² Там же. — С. 117.
- ²³ Там же.
- ²⁴ Там же. — С. 89.
- ²⁵ Заседание Остерской уездной санитарно-исполнительной комиссии 24 июня 1910 года // Земский сборник Черниговской губернии. — Чернигов, 1910. — № 7. — С. 124.
- ²⁶ Котельников М.Н. К вопросу об устройстве абиссинских колодцев в Предместно-Никольской Слободке // Земский сборник Черниговской губернии. — Чернигов, 1912. — № 4. — С. 200.
- ²⁷ Ковалинский В. 1913 год: газеты писали. 14 сентября — Трамвай Киев–Слободка–Дарница–Бровары // Газета-2000. — 2013. — № 37 (668). — С. 32.
- ²⁸ Ковалинский В. 1913 год: газеты писали. 18 марта — К преобразованию слободок в гор. Алексеевск // Газета-2000. — 2013. — № 12 (647). — С. 32.
- ²⁹ Борьба с холерной эпидемией в Никольской и Предместной Слободках в 1910 году // Земский сборник Черниговской губернии. — Чернигов, 1911. — № 2. — С. 130.

³⁰ Остер // Еврейская энциклопедия. Свод знаний о еврействе и его культуре в его прошлом и настоящем. — СПб., 1912. — Т. 12. — Стб. 146.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2013.

ОБЩЕСТВА БЛАГОУСТРОЙСТВА В УКРАИНЕ в начале XX в. (на материалах Черниговской губернии)

В статье рассматривается один из видов общественных объединений, действовавших в Украине в начале XX в. — обществ благоустройства. В качестве примера проанализированы основные условия, в которых функционировали общества Черниговской губернии. Особое внимание обращено на результаты их деятельности. Сделан акцент на необходимости изучения истории общественных организаций, которые были и остаются одним из главных элементов формирования гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: гражданское общество, общественная организация, общества благоустройства, дачный поселок, поселок при железнодорожной станции.

COMMUNITY IMPROVEMENT IN UKRAINE in the early twentieth century (the material of Chernigiv province)

The article deals with one type of associations that operated in Ukraine in the early twentieth century — community improvement. As an example, analyzes the basic conditions under which companies operating in Chernigiv province. Attention is paid to the individual results of their work. Emphasized the need to study the history of NGOs that have always been a key element of civil society in Ukraine.

Keywords: Civil society, NGO, community improvement, holiday village, railway town.